

Društvo bez dijaloga

Branko Milanović

Višestranачke kleptokratije, a ne neliberalne demokratije

Dijalog je prirodna potreba društva, pa samim tim ne može biti ni naredba, ni ukaz, ni milost. Dijalog se ne može voditi „u strahu od carstva mi“, niti pak samo kada je „carstvo“ u strahu od neke više sile.

Ali, kao što znamo, u siromašnim društvima sve nastaje sporo i s mukom, a propada naglo i, na prvi pogled, nezaustavljivo. Društva, međutim, nisu siromašna samo zato što nemaju novca, novac je samo posledica i vrh ledenog brega, ona su siromašna najpre zato što nemaju jasan cilj, zato što su podeljena, a njihove stvaralačke snage sputane. Izgleda da je strah jedina objedinjujuća priča koja povezuje naše društvo. A tamo gde ima straha ne može biti istinskog dijaloga, kritičkog mišljenja i društvenog dogovora.

Prepušteno na milost i nemilost političkoj instrumentalizaciji i tabloidnoj brutalnosti, naše društvo se kreće u sve kraćim razmacima između jedne i druge afere, između serija spinova i proizvedenih tema. U takvim okolnostima nema prostora za razgovor, niti mogućnosti za kritičku analizu. Niti su razgovor i kritička rasprava predviđeni kao formati u vremenu u kome se svaki društveni događaj proglašava za istorijsku neponovljivost.

Višak stvarnih i izmišljenih informacija učinio je nemogućom kritičku perspektivu i stvaranje šire slike koja bi učinila razumljivijim pojedinačne događaje u našem društvu ili u njegovom širem kontekstu.

Otuda je stvaranje prostora za kritičku raspravu prvorazredni izazov. Ova serija *Arhipelag magazina* biće posvećena tom izazovu, u saradnji sa širokim krugom domaćih i stranih autora. Zamišljen kao magazin za društvo, kulturu i nove ideje, *Arhipelag magazin* će objavljivati tekstove vodećih savremenih svetskih i srpskih pisaca, političkih teoretičara, sociologa, istoričara, ekonomista, teoretičara medija i kolumnista koji će govoriti o važnim pitanjima društva i politike, novih medija i tehnologija, kulture i književnosti.

Autori različitih profesija, različitih koncepcija i pogleda na svet, kao i iz različitih društava i kultura pišaće poglede na najaktuelnija pitanja: od terorizma do nadzora, od evropskih integracija do ekonomske krize, od ekologije do rastuće bede kao globalnog fenomena, od kulturne politike do marginalizacije kulture, od potrošačke kulture do nestanka figure građanina, od digitalnog izdavaštva do stanja medijske pismenosti. Negovaćemo i podstićemo razlike. Tako nastaje prostor za kritičku raspravu.

Ključne teme *Arhipelag magazina* u 2017. godini biće populizam kao svetski proces, migrantske krize, globalizacija straha, ekonomska kriza ili kriza demokratije, nastanak tabloidnog čoveka i marginalizacija kulture, *fake news* između iskušenja klasičnih i izazova novih medija.

Ako ne raspravljamo važne teme, onda osiromašujemo naš javni, društveni i kulturni život. Ako učinimo dostupnim relevantna mišljenja, ona će nekada biti u sporu, nekada u saglasju, ali će svakako biti deo našeg iskustva, podsticaj našim stvaralačkim snagama, ohrabrenje u susretu s ličnim i društvenim izazovima.

U tom uverenju nastaje ova serija *Arhipelag magazina*.

Gojko Božović

Termin „neliberalna demokratija“ je, ako se ne varam, promovisao Ferid Zakarija. Termin je korišćen povodom Viktora Orbana, mađarskog premijera, nekadašnjeg oličjenja mladih istočnoevropskih reformatora i liberala devedesetih godina, koji su odlučili da okrenu novi list. U novije vreme, termin je dobio široku popularnost kao način imenovanja i tumačenja režima poput Erdoganovog u Turskoj ili Putinovog u Rusiji. Možda se i Venecuela može svrstati u istu kategoriju.

„Neliberalna demokratija“ znači da je sistem demokratski u smislu da postoje slobodni izbori, manje ili više slobodni, ili barem raznoliki, mediji, sloboda okupljanja itd, ali da su „vrednosti“ koje zastupa režim neliberalne. Erdogan veruje u primat islama nad ljudskim pravima definisanim u prosvetiteljstvu, Orban veruje u „hrišćansku civilizaciju“, Putin u „rusku duhovnost“, Maduro u „bolivarsku revoluciju“. „Neliberalno“ takođe podrazumeva da je sistem većinski u smislu da se određena „neotuđiva“ prava mogu oduzeti jednostavno glasanjem. U krajnjem slučaju, većina može odlučiti da uskrati određena prava manjini (recimo, slobodu govora).

Ova definicija, po mom mišljenju, precenjuje vrednosne komponente ovih režima. Jezgro ili željeni cilj ove nove vrste kvazidemokratskih režima je višepartiizam u kome, međutim, samo jedna stranka može da pobeđi. Rusija je na putu ovog „izbornog inženjeringa“ u kome naizgled postoji demokratija, različite stranke itd., ali pravilo igre je da samo jedna stranka može da pobeđi, dok je drugima, u funkciji njihove

„prilagodljivosti“ i bliskosti „partiji vlasti“, dozvoljeno da učestvuju u podeli plena.

Jer upravo je „podela plena“ ključno obeležje ovih režima. Oni ne dele, kako neki analitičari veruju, „vrednosti“ koje su suprotstavljene zapadnim liberalnim vrednostima. Pretpostavljam da su ove različite vrednosti jednostavno izmišljene kako bi glasačima

pružili osećaj da zaista glasaју za neki poseban „nacionalni“, „domaći“, „ne-kosmopolitski“ program, dok je pravi cilj partije vlasti da kontroliše državu kako bi se kralo, bilo direktno (putem preplaćenih javnih radova ili od preduzeća u državnom vlasništvu) ili indirektno (kroz korupciju privatnog sektora i zakone i propise koji se prodaju).

Otuda partija vlasti jednostavno organizovano krađe, u cilju opstanka i preživljavanja, a pretvara se da brani određene „vrednosti“ i, što je još važnije, nastavlja da pruža finansijsku korist svojim pristalicama. Sistem je stoga potpuno klijentelistički. Funkcioniše veoma slično Mobutuovom Zairu (što je lepo opisano u knjizi Mišel Vrong *Stopama gospodina Kurca: Živeti na rubu katastrofe u Mobutuovom Zairu*). Glavni igrači (Erdogan i njegov sin, Putin, Rotenberg i drugi oligarsi itd),

poput Mobutua, uzimaju glavni deo kolača, ali su oni, više nego bilo šta drugo, arbitri u procesu podele novca između različitih frakcija. Kada čitate Vrongovu knjigu o Zairu, shvatate da je Mobutu bio na vrhu piramide, ali da on nije bio nekontrolisani diktator. Da bi opstao na vlasti, morao je da obezbeđuje podršku različitih grupa koje su se borile za

novac. Upravo je to način na koji Putin održava svoju moć: ne kao staljinistički diktator, već kao nezaobilazni arbitar čiji bi iznenadni odlazak potpuno izbacio sistem iz ravnoteže sve dok se, možda nakon građanskog rata, ne bi pojavio novi, opšteprihvaćeni arbitar.

Shvatio sam da je upravo ovo suštinsko obeležje ovih režima, kombinovano s klijentelizmom, što je presudno, a ne neko

protivljenje „liberalnim“ vrednostima, dok sam provodio ovo leto u Srbiji i Crnoj Gori. Crnom Gorom vlada jedan čovek, Đukanović, već trideset godina. U međuvremenu je promenio, poput Putina, različite pozicije s kojih je vladao: predsednik stranke, premijer, predsednik zemlje. Štaviše, Đukanovićev režim je u velikoj meri saglasan sa zapadnim liberalnim „vrednostima“ u oblastima gej prava, zaštite okoline i slično. On je doveo Crnu Goru na prag Evropske unije i uključio je u NATO. Ali struktura njegove vlasti jednaka je onoj Putinovoj: kontrola nad vladom kako bi se kralo i distribucija ovih dobitaka svojim pristalicama (i, naravno, sebi i svojoj klici).

Da bi takav sistem preživio, potrebno je da nastavi da pobeđuje na izborima, najbolje zauvek. Ben Ali i Mubarak, koji su vodili slične sisteme u Tunisu i

Egiptu, na kraju su propali. Ali Đukanović, Lukašenko, Erdogan, Putin i Orban nisu do sada propali. Opet je Rusija u prvom planu. Za dobijanje izbora koriste se sva sredstva: zaposlenima u državnom sektoru se „preporučuje“ da glasaju za „pravog“ kandidata ili za „pravu“ partiju, ljudima se daju mobilni telefoni kojima snimaju svoje glasanje i, ako su glasali „ispravno“, dozvoljeno im je da ih zadrže (Crna Gora koristi ovu tehniku duže od jedne decenije), glasovi se direktno kupuju ili se dodaju lažni glasački listići kako bi se sejala konfuzija. Potpuna krađa glasova, falsifikovanjem ukupnih rezultata, ostaje krajnje sredstvo. U Rusiji je takvo falsifikovanje teško ili nemoguće u velikim gradovima, ali je izvodljivo u malim gradovima ili u udaljenim oblastima u kojima procenat glasova za „pravog“ kandidata dostiže 90 ili više procenata.

Mislim da bi, ipak, bilo pogrešno smatrati takve režime potpuno različitim od zapadnih liberalnih režima. Oni jednostavno preuveličavaju neke karakteristike koje postoje u „naprednim“ demokratijama: prodaja propisa i zakona se obavlja i u jednim i u drugim režimima, ali se to čini otvorenije i očiglednije u „novim“ režimima; stvaranje istinske druge stranke u Rusiji je teško koliko i stvaranje treće stranke u Sjedinjenim Državama; pritiskanje birača je otišlo nekada samo korak dalje. Oni, nekada groteskno, ističu negativne strane demokratije i potiskuju, gotovo u potpunosti, svoje pozitivne strane.

Međutim, ključno obeležje novih režima jeste to što su posredi višestranačke izborne kleptokratije, pri čemu samo jedna stranka može da pobedi.

Prevod sa engleskog: Ana Ješić

Autor je poznati ekonomista, jedan od vodećih svetskih stručnjaka za pitanje nejednakosti, profesor na City University u Njujorku.

Jan Klaudijus Volkel

Dok populistu jačaju na Zapadu, arapske autokrate se raduju

Rastući uticaj desničarskog populizma u Evropi i Sjedinjenim Državama prošao je na poslednjem samitu Lige arapskih država bez kritičkih komentara. Ipak, mnogi vidovi tih novih nastojanja trebalo bi da zabrinu i arapske vođe, posebno ako se uzme u obzir s tim povezan porast ksenofobije i islamofobije u obe te zone.

Kada bi za to bili priupitani, arapski predstavnici bi verovatno pomenuli svoje odbijanje spoljašnjih intervencija kada je reč o unutrašnjim pitanjima njihovih zemalja.

Sve agresivniji govori mržnje Viktora Orbana protiv imigranata i poziv na zatvaranje evropskih granica, napori da se podrije nezavisnost poljskog sudstva i medija, nacionalističke tendencije u Ujedinjenom Kraljevstvu uoči referendumu za Bregzit, a u Turskoj, pod vlašću samoveličajućeg Redžepa Tajipa Erdogana, usred porasta broja napada desničarskih ekstremista usmerenih ka strancima, homoseksualcima i levičarima u velikom delu Zapada – sve to ide na ruku autokratskim arapskim vođama koje su uspele da uguše masovne demonstracije „Arapskog proleća“ 2011. godine.

Zaista, transformacioni indeks (BTI) Bertelsman Stiftung pokazuje jasnu silaznu putanju kada je reč o „statusu demokratije“ u istočnoj, centralnoj i jugoistočnoj Evropi, kao i na Srednjem istoku i u Severnoj Africi. Tunis (od 2011) i Poljska (do 2015, na čelu s premijerima Donaldom Tuskom i Evom Kopač) bili su retki pozitivni primeri u ovim regionima. Turska je napravila neka značajna poboljšanja tokom 2000-

ih, ali je posrnula pred negativnim trendovima, sudeći po BTI izdanju iz 2010. godine. Mnoge druge zemlje u obe oblasti slede obrasce nalik ovom.

Projekat koji bi se mogao nazvati blizancem BTI-a, Održivi indikatori vlasti (SGI), otkrivaju slične pokazatelje za brojne zemlje članice OECD, među kojima su i Sjedinjene Države: dok je kvalitet demokratije u Sjedinjenim Državama

opao samo u beznačajnoj meri, sa 8,4 u izveštaju SGI iz 2014. godine na 8,1 u izveštaju iz 2016. godine, dalji i mnogo dramatičniji pad može se očekivati u sledećem izdanju. Slično tome (što je od posebnog značaja za arapske vođe), rezultati Izraela u delovima dokumenata SGI-a za „Kvalitet demokratije“ opali su sa 6,9 (SGI 2014) na 6,7 (SGI 2016) pod vladavinom premijera Benjamina Netanjahua, a sluti se i dalji pad u narednom izveštaju.

S tačke gledišta arapskih lidera, trenutni gubitak demokratskog kvaliteta u Evropi i Sjedinjenim Državama predstavlja pravu blagodat, s obzirom na to da umanjuje pritisak povodom demokratskih reformi u njihovim zemljama. Dok su pozivi administracija Obame i Kameron na vladavinu zakona, zaštitu manjina i slobodu govora već počeli da se prihvataju kao puke prazne priče, retorika Donalda Trampa i Tereze

Mej je postala još manje ubedljiva.

Čak i posvećene demokratske vođe kao što su Angela Merkel u Nemačkoj ili Mark Rute u Holandiji, izmenili su ton i politiku u pravcu manje otvorenosti i veće kontrole, plašeci se pritiska od strane Nacionalnog fronta, Alternative za Nemačku i Partije za slobodu. Taj pritisak je dodatno pojačan navodnom umešanošću Vladimira Putina u raznim evropskim antidemokratskim pokretima.

I dok to zvuči kao najlepša muzika za uši arapskih diktatora, oni koji žude za demokratijom u ovim zemljama moraju da snose posledice. Rezultati su već vidljivi: dok su se režimi koji su bili na vlasti do 2011. godine vratili na čelo gotovo u

sve državama, aktivisti za ljudska prava su ubijani, hapšeni ili proterani u izgnanstvo. Dok se Turska nadmeće za titulu najvećeg zatvora za novinare na svetu, Erdogan je osigurao svoju apsolutnu moć putem sumnjivog ustavnog referendumu, 16. aprila 2016. Dok stopa siromaštva dramatično raste u Egiptu, kleptokratska vojska ove zemlje jača svoj politički i ekonomski uticaj i obezbeđuje preostale resurse ove države za njene već ionako privilegovane generale.

Ipak: Šta Evropljani mogu da kažu o nedostatku akademske slobode na Srednjem istoku, kada u srcu njihovih teritorija, navodno liberalnim univerzitetima pretila opasnost od preduzimanja iznenadnih zakonskih postupaka? Šta uopšte Amerikanci mogu da zucnu o nepostojanju slobode štampe na Srednjem istoku, kada „alternativne činjenice“ postaju norma

u govorima njihovog sopstvenog predsednika? Kako Evropljani mogu da zameraju zbog manjka regionalne saradnje na Srednjem istoku, kada nacionalizam iznova izranja kao dominirajući faktor i u zapadnom svetu?

Tokom 2010. godine Frančesko Kavatorita je izložio ideju o nekoj tački susreta između autoritarnih i demokratskih sistema, u smislu da ovi prvi postanu nešto demokratskiji, a ovi drugi da se približe autokratiji. Zaista, rasprave o „obezbeđivanju politike“ tokom 2000-ih, kao i sama pomisao da imamo ekonomije koje trpe pod vlašću tehnokrata umesto izabranih političara, sve su to bili jasni signali gubitka na polju demokratije. U međuvremenu arapske autokrate su pokušavale da predstave svoje režime na nešto drugačiji, prihvatljiviji način – to je ona kategorija koju je Kavatorita nazvao „liberalnim autoritarizmom“. Međutim, mi za to vreme moramo biti oprezni, da ne dozvolimo da se oba ova tipa sistema razvijaju paralelno: u negativnom smislu. Jer izvesno je, ukoliko demokratija u Evropi i Sjedinjenim Državama nastavi da gubi suštinu, to će imati negativne odjeke i mnogo dalje od njihovih obala i granica. Skorašnji protesti protiv preovladavanja populizma u okviru vlada i protiv govora njihovih predstavnika, svakako je ohrabrujući znak i nagoveštaj nade da sve više Evropljana i Amerikanaca shvataju da je zaista došlo krajnje vreme i da je kucnuo čas za odbranu demokratije. Takođe, to je dobra vest i za ostale aktiviste koji se bore za demokratiju na južnoj obali Mediterana.

Prevod sa engleskog: Sandra Nešović

Jan Klaudijus Volkel je istraživač na Institutu za evropske studije Univerziteta u Briselu.

Lusio Levi

Politika se vraća na scenu

Upadljiva je analogija koja se uočava na temeljima trenutne globalne ekonomske i političke krize u odnosu na svetsku krizu koja se odvijala u periodu između dva svetska rata. Tada je u pitanju bila velika depresija iz 1929. godine, Mussolinijev i Hitlerov uspon na vlast i Drugi svetski rat, a danas je reč o finansijskoj i ekonomskoj nestabilnosti, porastu populizma i nacionalizma, nedostatku saglasnosti u vezi s demokratskim institucijama, uključujući i Evropu, terorističkim napadima, masakrima koje sprovodi ISIS u ime kulta smrti - što je pretnja vrlo slična nacizmu - i povratku ratova na periferiji Evrope, od Ukrajine do Sirije...

Obe ove krize imaju svoje sistemsko poreklo: promena u načinu proizvodnje, kao i smena međunarodnog političkog poretka. Prva polovina XX veka bila je svedok tranzicije od prve do druge faze industrijskog načina proizvodnje. Proizvodne tehnike koje su uvedene od strane raznih zborova, zajedno s međusobnim sporazumima, uz udruženo korišćenje nafte, struje i pojedinačnih režima za grejanje, sve je to dovelo do propadanja nacionalnih država i uspona multinacionalnih i federalnih država makroregionalnih dimenzija. Uzdizanje Sjedinjenih Država, a zatim i Sovjetskog Saveza do vrha svetske hijerarhije moći obeležilo je tranziciju od epohe nacionalnih država ka onim makroregionalnim državama i međunarodnim telima koja grupišu nekolicinu dotadašnjih samostalnih nacionalnih država. Evropska unija i druge međunarodne organizacije predstavljaju deo tog procesa.

Pozni XX vek je svedočio početku tranzicije od

industrijskog ka naučnom metodu proizvodnje. Naučno znanje je pokretačka sila ekonomskog i društvenog napretka. Automatizacija oslobađa radnike od industrijskog vida zamora, povećava kvantitet dobara neophodnih da se zadovolje materijalne potrebe i umanjuje njihovu cenu. Revolucija u komunikacionim i transportnim tehnologijama podstiče protok robe, kapitala, osoba, informacija i modela kulture. Naučna revolucija stvara podlogu za globalna tržišta i odgovarajuće civilno društvo, sprečavajući rast suverenih država, čak i onih najvećih koje smo nekada nazivali supersilama, ujedno izazivajući potrebu za globalnim institucijama. Treba skrenuti pažnju na to da evropsko ujedinjenje i globalizacija pripadaju dvema različitim fazama istorije: to je druga faza industrijskog načina proizvodnje, a potom i naučnog.

Sve te izmene u načinu proizvodnje su pratili jednako duboki prevrati u okviru političke strukture. Po završetku Drugog svetskog rata, evropski državni sistem ustanovljen mirom u Vestfaliji (1648) zamenjen je 1945. godine svetskim sistemom na čijem su čelu bili Sjedinjene Države i Sovjetski Savez. Nacionalne države Evrope postale su sateliti ove dve vladajuće supersile. Danas, tranzicija ka multipolarnom svetskom poretku je u toku. Istorija i teorija međunarodnih odnosa nas uči kako, u okviru tih multipolarnih sistema, postoji nastojanje da se oblikuje ravnoteža snaga u kojoj je vrlo malo verovatno da bi pojedinačna država mogla da postane jača od koalicije svih ostalih članica sistema. Takav princip ide u prilog poštovanju zajedničkih pravila. S druge strane,

ukoliko se ipak oformi neka dominantna sila, ona se ohrabruje da omalovaži prava svih ostalih.

Ono što razlikuje ovaj sve nametljiviji multipolarni svetski sistem od sličnih međunarodnih sistema kao što su Evropski sporazum (1648-1945) jeste činjenica da države moraju da se suoče s jednim do tada neviđenim izazovom: nadmetanje s nedržavnim činionicima - pre svega, s finansijskim oligarhijama i multinacionalnim firmama, ali i sa organizovanim kriminalom i međunarodnim terorizmom - zarad prava na donošenje odluka na međunarodnom nivou.

Za razliku od prethodnih ciklusa svetskih politika, koje su podupirale međunarodni poredak s hegemonijskom stabilnošću jedne jedinstvene velike sile - prvo *pax britannica* u evropskom sistemu država, potom i *pax americana* u svetskom sistemu - danas je u toku raspodela moći između mnoštva globalnih činilaca, od kojih nijedan samostalno nema dovoljno sredstava da teži ka svetskoj prevlasti. Ukoliko se ovakva stremljenja potvrde, moći ćemo sa sigurnošću da kažemo kako je Hladni rat bio poslednji staromodni sukob pred globalnom hegemonijom. Stoga, od sada pa nadalje, međunarodni poredak će biti obezbeđen isključivo kroz saradnju zasnovanu

na zakonskim pravilima ustanovljenim od strane učesnika svetske politike i multilateralizma, unutar okvira međunarodnih institucija. To je put kojim politika može iznova da zadobije glavnu reč nad ekonomijom i vladajućom globalizacijom. Sveopšta finansijska i ekonomska kriza je označila poraz koncepta samoregulišućih tržišta i neoliberalne ideologije. Politika, koja je digla ruke od rvanja sa ekonomijom i društvom, postepeno ponovo stupa na pozornicu.

Postoje dva politička odgovora na globalizaciju koja se međusobno nadmeću: nacionalizam i globalizam.

Jedina alternativa jeste prilagođavanje političkih institucija na dimenzije koje su ekonomija i društvo zadali, kako bi se utrla staza za regulisanu globalizaciju. U današnjem tranzicionom dobu, Sjedinjene Države i Rusija predstavljaju stari poredak, jašuci na talasu nacionalizma, s ciljem odbrane svojih nekadašnjih privilegija. Ali njihovi napori su osuđeni na propast, budući da je nemoguće ići nasuprot toku istorije.

S druge strane, za Kinu i Evropsku uniju je od presudnog značaja njihov interes da održe otvorena tržišta, da uređuju njihov *modus operandi* i ispravljaju njegove nedostatke.

Iako je nepotpun, eksperiment Evropske unije predstavlja model za ceo svet. Pokazao se sposobnim da upravlja multinacionalnim prostorom, podstrekstvom institucija koje teže tome da se razviju u pravcu federacija. Evropska unija je bila u stanju da spoji principe tržišne ekonomije sa onim koji naglašavaju vladavinu zakona i konstitucionalizma, te da ih prošire na evropskom nivou. Ukoliko ona postane globalni činilac koji govori jednim jedinstvenim glasom, ona će steći moć da promovise demokratske vrednosti izvan svojih granica, bilo da je reč o teritorijama gde demokratija nikada nije dosegnuta (Kina, Saudijska Arabija, Severna Koreja, Sudan itd.) ili tamo gde se ona povlači (Rusija, Turska, Mađarska, Poljska itd.) unutar okvira kontrolisane globalizacije.

Na globalnom nivou, polako se ocrtava neka nova linija podele između progresivnih i reakcionarnih sila - ona koja donosi odjeke onoga što je nagovešteno u *Ventotenskom manifestu*: to je ograda između nacionalizma i federalizma.

Prevod sa engleskog: Sandra Nešović

Autor je profesor političkih nauka i komparativne politike na Univerzitetu u Torinu

Havijer Serkas

Salaminski vojnici

- Sančes Masas je preživeo streljanje - Miraljes je klimnuo glavom, smireno, uživajući u neskaflu s konjacom. Nastavio sam: - Preživeo je zahvaljujući jednom čoveku. Jednom Listerovom vojniku.

Ispričao sam mu tu priču. Kada sam završio, Miraljes je odložio praznu šolju na sto i, nagnuvši se blago, ne ustajući iz fotelje, otvorio je balkonska vrata, zagledan u prizor spolja.

- Prava romaneskna priča - kazao je zatim, ravnodušno, dok je vadio novu cigaretu iz polupopušene pakle koju sam mu dao tog jutra.

- Možda. Ali svi ratovi su puni romaneskni priča, zar ne?

- Samo za one koji nisu doživeli rat. - Ispustio je oblacić dima i pljunuo nešto što je možda bio trun duvana. - Samo za one koji pričaju o njemu. Za one koji odlaze u rat da bi kasnije pričali o njemu, a ne da bi ratovali. Kako se zvao onaj američki pisac koji je ušao u Pariz...?

- Hemingvej.

- E, da, taj; Hemingvej. Kakav klovn!

Miraljes je začutao, zamišljen: posmatrao je kolutove dima kako se lagano izvijaju u zaleđenoj svetlosti balkona, preko kojeg je dopirala isprekidana buka saobraćaja. (...)

Nisam znao šta da kažem, ali sam znao da nešto moram da kažem; Miraljes me je preduhitrio:

- Da ja vas nešto pitam. Vama je do Sančesa Masasa i njegovog streljanja stalo kao do lanjskog snega, zar ne?

- Ne razumem vas - odgovorio sam, iskreno.

- S piscima se treba zajebavati! - Od srca se nasmejao. - Vi, znači, tražite heroja. I taj heroj sam ja, zar ne? Treba vas zajebavati! Znaite šta? U miru nema heroja, ako ne računamo, možda, onog sićušnog Indijca koji se šetkao dopola go... Pa ni on nije bio heroj, u stvari, to je postao tek kad su ga ubili. Heroji su heroji sama kad umru ili ih ubiju. Pravi heroji rađaju se u ratu i u ratu ginu. Nema živih heroja, mladiću. Svi su mrtvi. Mrtvi, mrtvi, mrtvi. - Tu mu je glas zadržao; posle kraće pauze, progutao je pljuvačku i ugasio cigaretu. - Hoćete li još malo ovog mutljaga?

Odneo je prazne šolje u kuhinju. Iz salona sam čuo kako briše nos; kada se vratio, oči su mu sijale, ali se

činilo da se smirio. Pretpostavljam da sam hteo da se izvinim zbog nečega, jer se sećam da me je Miraljes, pruživši mi neskaflu i zavalivši se ponovo u fotelju, nestrpljivo prekinuo, gotovo iznerviran.

- Nema potrebe da se izvinjavate, mladiću. Niste učinili ništa loše. Sem toga, morali biste znati, u vašim godinama, da se muškarci ne izvinjavaju: urade šta urade i kažu šta kažu, pa onda trpe posledice. Ali ispričaću vam nešto što ne znate, nešto iz rata. - Otpio je gutljaj kafe, i ja takođe: omaklo mu se malo više konjaka. - Kada sam krenuo na front 1936, sa mnom su pošli još neki mladići. Svi su bili iz Terasa, kao i ja; globradi, skoro deca, kao i ja; neke sam poznao iz viđenja, s nekima razmenio poneku reč pre toga: većinu nisam poznao. Bili su tu braća Garsija Seges (Žuan i Lela), Mikel Kardos, Gabi Baldrić, Pipo Kanal, Debeli Odena, Santi Brugada, Žordi Gudajol.

Ratovali smo zajedno; u oba rata: u našem i onom drugom, mada su oba bila jedan te isti. Nijedan od njih nije preživeo. Svi su mrtvi. Poslednji je pao Lela Garsija Seges. U početku sam se bolje slagao s njegovim bratom Žuanom, bili smo isto godište, ali mi je vremenom Lela postao najbolji prijatelj, najbolji koga sam imao: bili smo toliko dobri prijatelji da čak nismo morali ni da pričamo kad smo bili zajedno. Poginuo je u leto 1943, u jednom selu nadomak Tripolija, pregazio ga je engleski tenk. Znaite, otkad se rat završio, ne prođe ni dan a da ne pomislim na njih. Bili su tako mladi... Svi su poginuli. Svi su mrtvi. Mrtvi. Mrtvi. Svi. Nijedan nije okusio slasti života: nijedan nije imao svoju ženu, nijedan nije doživeo tu sreću da ima dete i da mu se to trogodišnje dete nedeljom ujutru uvuče u krevet, između njega i žene, u sobi punoj sunca... - U jednom trenutku, Miraljes je počeo da plače: lice i glas nisu mu se promenili, ali su nekakve neutošne suze samo tekle preko brazgotine njegovog ožiljka, a onda nešto smirenije i preko neobrijanih obraza. - Ponekad ih sanjam, i tada se osećam krivim: vidim ih sve, nepovređene, kako me pozdravljaju i zadirkuju, mlade kakvi su nekad bili, jer je

vreme za njih stalo, i oni me pitaju zašto nisam s njima, kao da sam ih izdao, jer je moje pravo mesto bilo tamo, uz njih; ili kao da sam ja uzurpirao mesto nekome od njih; ili kao da sam stvarno i ja poginuo pre šezdeset godina u nekom rovu u Španiji ili Africi ili Francuskoj i kao da sam sanjao svoju budućnost, svoj život sa ženom i detetom, život koji će se završiti ovde, u ovoj domskoj sobi, dok razgovaram s vama. - Miraljes je i dalje govorio, još brže, ne brišući suze, koje su mu tekle niz vrat i kvasile flanelsku košulju. - Znaite, njih se više niko ne seća. Niko. Niko se čak ne seća ni zašto su poginuli, zašto nisu imali ženu ni decu ni sobu punu sunca; niko, ponajmanje oni za koje su se borili. Nema, niti će ikada biti, jedne jedine bedne ulice ni u jednom bednom selu ni u jednoj jedinog jebenog zemlji koja bi nosila ime nekog od njih. Shvatate? Ah, ali ja se sećam, dobro ih se sećam, sećam se svih njih, i Lele i Žuana i Gabija i Odena i Pipa i Brugade i Gudajola, ne znam zašto ali tako je, ne prođe ni jedan dan a da ne pomislim na njih.

Miraljes je prestao da govori, izvadio maramicu, obrisao suze, i nos; učinio je to bez stida, nije ga bilo sramota što plače pred nekim, kao što su to činili stari Homerovi ratnici, kao što bi to učinio salaminski vojnik. Zatim je u jednom gutljaju iskapio ohlađenu neskaflu. Sedeli smo ćutke, pušeći. Svetlost s balkona bivala je sve slabija; automobili gotovo da se više nisu čuli. Osećao sam se prijatno, pomalo pripit, skoro da sam bio srećan. „Ali kad Miraljes umre“, pomislio sam, „njegovi prijatelji skroz će umreti, jer više neće biti nikoga da ih se seća kako ne bi zauvek umrli.“

Pošli smo da izađemo iz apartmana kad je Miraljes zastao.

- Zašto ste želeli da sretnete vojnika koji je spasao Sančesa Masasa?

- Da bih mogao da ga pitam šta je pomislio tog jutra, u šumi, nakon streljanja, kada ga je prepoznao i

gledao pravo u oči. Da ga pitam šta je video u njegovim očima. Zašto ga je spasao, zašto ga nije otkrio, zašto ga nije ubio.

- A što bi ga ubio?

- Zato što se u ratu ljudi ubijaju - kazao sam. - Zato što se zbog Sančesa Masasa i trojice-četvorice poput njega desilo to što se desilo, i zato što je taj vojnik polazio na put bez povratka. Zato što je Sančes Masas bio kriv i zaslužio da ga streljaju pre nego bilo kog drugog.

Miraljes je prepoznao svoje reči, klimnuo glavom i blago se nasmešio, a zatim širom otvorio vrata i, lupkajući me štapom po listovima nogu, rekao:

- Krećemo, da vam ne pobegne voz.

Spustili smo se liftom u prizemlje; s recepcije smo pozvali taksi.

Pomislio sam kako bi bilo lepo tu živeti. Pomislio sam kako je lepo živeti bilo gde. Pomislio sam na Listerovog vojnika. Čuo sam sebe kako kažem:

- Šta mislite, o čemu je razmišljao?

- Vojnik? - Oslonjen o štap, Miraljes je piljio u svetlo na semaforu. Kada je crveno prešlo u zeleno, Miraljes me je pogledao. Kazao je: - Ni o čemu.

- Ni o čemu?

- Ni o čemu.

- Nisam vam nešto ispričao - kazao sam Miraljesu. - Sančes Masas je poznao vojnika koji ga je spasao. Jednom ga je video kako pleše pasodoble u vrtu Kuljelja. Sâm. Pasodoble je bio *Uzdasi za Španijom*. - Skoro preklinjući, upitao sam: - Bili ste to vi, zar ne?

Premišljajući se trenutak, Miraljes se široko, srdačno nasmejao, pokazujući dva niza proređenih zuba. Njegov odgovor glasio je:

- Ne.

Odlomak iz romana Havijera Serkasa *Salaminski vojnici* objavljenog nedavno u izdanju *Arhipelaga*

Prevod sa španskog: Biljana Isailović